

DERIVAREA SEMANTICĂ ÎN SFERA TERMINOLOGILOR

Ștefan Vodă
Universitatea Ovidius Constanța

Semantic derivation in terminology (Abstract)

The present work shows some aspects regarding the changes in the semantic structure of some words in the common language when they are used in the specialized subsystem. This process is called semantic derivation and consists in terminologizing some words from the common language. The different meaning of such words is illustrated by many examples.

Lucrarea de față reprezintă o încercare de a aborda unele aspecte privind schimbările din structura semantică a unor cuvinte din limba comună prin trecerea lor într-o altă sferă de întrebuințare, cea a limbajelor de specialitate (profesionale), cu alte cuvinte în sfera diverselor subsisteme terminologice.

După cum se știe, lexicul este partea cea mai sensibilă la modificările impuse de o multitudine de factori de natură socială, culturală, tipuri de comportament etc.

Analizând cauzele și tipurile schimbărilor semantice acad. Alexandru Graur a subliniat faptul că sensul unui cuvânt face parte dintre elementele cele mai mobile ale unei limbi și că modificările de ordin semantic (în ansamblul lor) reprezintă unul dintre cele mai interesante aspecte ale dinamicii vocabularului.¹

Abordând această problemă dintr-o altă perspectivă, Theodor Hristea afirmă că schimbările de sens ale cuvintelor constituie însăși tema centrală a semanticii diacronice și una dintre laturile fundamentale ale cercetării etimologice moderne.²

Schimbarea sensurilor unor cuvinte, existente într-o limbă, reprezintă și una din resursele interne de creare a unor noi unități nominative. Lingvistul rus A.S.Budagov remarca faptul că: "... noul poate fi exprimat nu numai printr-o creștere cantitativă a unităților lexicale, ci și prin schimbări de ordin calitativ ale unităților existente deja în limbă."³

Într-un studiu consacrat unor aspecte privind dezvoltarea semantică a vocabularului limbii ruse actuale, cercetătoarea Ecaterina Fodor menționa că: "... pe lângă creșterea numerică a fondului de cuvinte, sunt foarte active procesele care duc la schimbarea structurii lor semantice prin dezvoltarea polisemiei. Acest proces, denumit derivare semantică, are trăsături comune cu derivarea afixală: în ambele cazuri este vorba de schimbări legate de structura vocabularului, contribuind la apariția

¹ Pentru diferitele aspecte legate de schimbările de sens, vezi: *Studii de lingvistică generală. Varianta nouă*, București, 1960, p.212-219.

² Theodor Hristea, *Schimbările semantice și importanța lor pentru cercetarea etimologică*, în: *Semantică și semiotică*, sub redacția acad. I.Coteanu și prof.dr. Lucia Wald, p. 258.

³ R.A.Budagov, *Čto takoe razvitie i soveršenstvovanie jazyka*, Moskva, 1977, p.225.

elementelor noi (respectiv, a unor cuvinte sau sensuri noi), deci are loc un proces de creație."⁴

Fenomenul derivării semantice se manifestă nu numai în cadrul limbii literare, considerate ca sistem, ci și în cadrul diverselor subsisteme terminologice, numite și limbaje de specialitate, sau profesionale⁵ care evoluează după aceleași legi ca și limba comună.

Esența fenomenului analizat constă în terminologizarea unor cuvinte din limba comună, înțelegând prin aceasta folosirea în cadrul limbajelor de specialitate a unor unități lexicale cu un alt sens decât cel pe care îl au în limba comună. Astfel, în termenul marinăresc **vitalitatea navei** ("capacitatea acesteia de a pluti, având un număr de compartimente pline cu apă, inundate") cuvântul **vitalitate** are un sens diferit față de cel din limba comună ("caracterul a ceea ce este viu; putere de viață, vigoare, energie, dinamism").*

Cuvântul **teatru** își modifică sensul cu care circulă în limbajul uzual în sintagma **teatru de operațiuni de luptă**, folosită în domeniul militar.

Cuvântul **arhitectură** (având în limba literară sensurile: 1-"știința de a proiecta și construi clădiri"; 2-"stilul, caracterul, planul unei clădiri") se folosește în domeniul marinei în îmbinarea terminologică **arhitectură navală** cu sensul de "știința proiectării și construirii navelor." (Se remarcă extinderea, prin analogie, doar a unuia din cele două sensuri ale cuvântului din limba literară și anume "știința de a proiecta și construi nave"). Și în cazul cuvântului polisemantic **câmp**, folosit în sintagmele **câmp de gheață**, **câmp de mine**, sensul terminologic apare ca rezultat al extinderii doar a unuia din multiplele lui sensuri și anume a celui de "loc, spațiu, porțiune."

⁴ Ecaterina Fodor, *Rolul modelului în procesul dezvoltării semantice a vocabularului limbii ruse actuale*, în *Semantică și semiotică*, sub redacția acad. I.Coteanu și prof.dr. Lucia Wald, p.337- 344. Autoarea subliniază faptul că "există similitudini între mecanismul derivării și modalitățile de funcționare a modelelor derivative. Modelul derivativ, reprezentând un tip de derivare generalizat, își lărgeste valențele interne (posibilitățile combinatorii ale afixelor cu diverse radicale) și devine un model activ. Pe de altă parte, formarea sensurilor lexicale (căci despre acest lucru este vorba atunci când folosim termenul derivare semantică) se produce după un model intern, existent în cadrul cuvântului polisemantic, sau după un model extern, aparținând altui subsistem lexico-semantic".

⁵ Unii cercetători consideră limbajele de specialitate (sau profesionale) ca "ramnificații sociale ale limbii, alături de argouri și jargoane", alții le privesc din perspectiva stilisticii funcționale ca varietăți ale stilului tehnico- științific. Detalii- în studiul lui Paul Miclău *Dimensiunea semantică a limbajelor de specialitate*, în volumul *Semantică și semiotică*, sub redacția acad. I. Coteanu și prof. dr. Lucia Wald, p. 68.

* Definiția termenilor de marină este dată după: A. Bejan, M. Bujeniță, *Dicționar de marină*, Ed. Militară, București, 1979.

Trecerea sensului modificat al cuvintelor din limba comună în sfera limbajelor de specialitate (a terminologiilor) are, de regulă, la bază o oarecare asociere (analogie) sau contiguitate. Acest lucru poate fi ilustrat și prin următoarele exemple, în care o serie de cuvinte uzuale intră în compunerea unor îmbinări terminologice, specifice diverselor domenii de activitate:

cămașa cilindrului (la motor);
dinte (în angrenajul unei roți);
falcă (a menghinei, a preseii, sau de concasor);
gât (al burghiului, al cabestanului);
nară (de ancoră, de parâmbă, de punte);
ochi (de ancoră, de piscică, al suveicii etc.);
pas (al elicie, al unei roți dințate, al înfășurării);
perdea (de foc, de fum, forestieră);
pernă (de aer, hidraulică, pneumatică);
picior (al bielei, al arborelui la navă);
roi (meteoric, de stele) ș.a.

În unele cazuri poate fi vorba de o analogie în planul acțiunii. De exemplu, termenul **botezul navei** (cu sensul: "ceremonial tradițional, care are loc cu ocazia lansării la apă a unei nave noi. Când I se anunță numele, se sparge o sticlă de șampanie de bordul prova") a apărut ca urmare a unei similitudini cu acțiunea exprimată de cuvântul **botez** ("ritual creștin de primire a cuiva printre credincioșii bisericii, însoțit de atribuirea unui prenume").

La baza transferurilor semantice prin metafore (metaforizare) pot sta asemănări sau asocieri de un anumit fel, referitoare la formă, poziție (amplasare), funcția îndeplinită etc. Așa se explică apariția unor termeni de marină cum sunt: **ancoră-ciupercă**, **ancoră-grapă**, **gheară de ancoră**, **arbore al navei**, **aripa gabierului**, **clopot scufundător**, **pălăria cabestanului**, **colivia elicei**, **ureche de remorcă**, **vânător de submarine**, **nod de turban**, **nod în stea**, **cioc de papagal** etc.

Termenul **torpilă** ("armă submarină destinată distrugerii operei vii a navelor adversarului"), provenit în limba română din franceză (**torpille**), are în limbile germană și engleză forma **torpedo**, iar în rusă – **torpeda**. Este posibil ca acest termen să fi apărut tot ca urmare a unui transfer semantic de tip metaforic și anume prin asociere cu denumirea unui pește-torpilă (torpedo marmorata) – "pește marin cu schelet cartilaginos, cu corpul turtit dorsal și ventral, capabil să producă, la atingere, descărcări electrice cu care își ucide prada."⁶ Asocierea s-a făcut având în vedere atât forma, cât și acțiunea și efectul produs de un asemenea pește.

⁶ Vezi indicațiile de ordin etimologic pentru cuvântul *torpeda*, în *Slovar' inostrannykh slov*, redaktor L.N. Komarova, Moskva, 1980, iar pentru cuvântul *torpilă*, în *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), Editura Academiei R.S.R., 1975

Același tip de transfer semantic a avut loc și în cazul altor termeni, folosiți în domeniul tehnic cum sunt: **brățară** (de fixare a unei piese); **fus** (de bielă, a arborelui cotit); **furcă** (a ambreiajului, a schimbătorului de viteze, a suportului de bombe); **săgeată** (a macaralei, a bompresului la navele cu pânze); **schelet** (al avionului, al navei) etc.

Cuvântul polisemantic **cap** (parte a corpului la om și animale), deosebit de omonimele sale **cap** ("parte de uscat care înaintază în mare, promontoriu") și **cap** al pistonului (la un motor) se folosește și în terminologia de marină, unde are, de asemenea, mai multe sensuri, cum ar fi: 1- "parte superioară a gâtului coloanei arborelui gabier sau arboretului"; 2- "vârf de catarg"; 3- "unghiul format între direcția Nord și axul longitudinal al navei la un moment dat"; 4- "partea cea mai înaintată, în sensul marșului, a unui convoi, a unei formațiuni de nave"; 5- "nod la extremitatea unei parâme" (în sintagmele terminologice **cap de bulgar**, **cap de danez** etc.).

Din exemplele menționate reiese că fenomenul polisemiei este prezent și în rândul termenilor, fapt remarcat și de autorii unei lucrări de semasiologie, în care precizează că: "... și în domeniul terminologiei, care constituie principala citadelă a monosemiei, legea multiplicării semnificațiilor își croiește drum, în ciuda eforturilor conștiente ale reprezentanților diverselor științe de a optimiza și standardiza sistemul lor terminologic, prin respectarea legii codului ideal: "un singur semn- un singur sens."⁷

Prin modificările de sens o parte din termenii polisemantici menționați, proveniți din limba comună, funcționează ca omonime. Este firesc, după cum remarca acad. Ion Coteanu, ca „un cuvânt polisemantic să se poată desface în tot atâtea omonime câte sensuri (sau trimiteri la referent) are conținutul lui.”⁸

Lingvistul V.P.Danilenko remarca faptul că: "...în terminologie este întâlnită varianta în care polisemia se descompune într- atât încât aceasta devine omonimie".⁹

Sunt cazuri în care adjectivele primesc sens terminologic, ele intrând în compunerea unor sintagme specifice unui domeniu, ca de exemplu:

- **apă liberă** (cu sensurile: 1-apă lipsită de ghețuri; 2-apă lipsită de pericole; 3-largul mării);
- **apă moartă** (cu sensurile: 1-apă fără curenți; 2-apă adâncă cu fund din prundiș și pietriș, cu curenți slabi; 3-fenomen ce are loc ca urmare a suprapunerii a două straturi cu salinitate diferită);

⁷ M.Bucă, I.Evseev, *Probleme de semasiologie*, Editura "Facla", Timișoara, 1976, p.37.

⁸ Ion Coteanu ș.a., *Limba română contemporană. Vocabularul*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p.125, unde se menționează că: "... adesea unul sau mai multe sensuri ale cuvintelor polisemantice se caracterizează prin utilizarea lor foarte frecventă, dacă nu exclusivă, în contexte specifice unei anumite variante functionale (limbaj sau stil)...".

⁹ V.P.Danilenko, *Russkaja terminologia. Opyt lingvističeskogo opisaniia*, Moskva, 1977, p.70.

- **braț fals** (parâma dată de la prova unei nave la primul banc din prova unei bărci de salvare). În aceste sintagme adjectivele **liberă**, **moartă** și **fals** au sensuri diferite de cele din limba literară.

Antonimele **viu** ≠ **mort**, **cu funcție** determinativă în sintagmele terminologice **operă vie** (partea imersă a corpului navei) și **operă moartă** (partea bordului navei aflată la suprafață) nu exprimă, după cum se vede, aceleași însușiri ca în limba comună. Ca o consecință a derivării semantice, pot deveni termeni și unele verbe din limba comună, cum sunt cele din îmbinările următoare:

- **a guverna o navă** (a dirija o navă cu ajutorul cârmei);

- **a sugruma** (folosit cu sensurile: 1- a susține din loc în loc o parâma dată în lungul bordului sau altui obiect, folosind capete de parâma; 2- a strânge frâna cabestanului/vinciului pentru ca lanțul ancorei să se fileze mai greu);

- **a asurzi ramele** (a acoperi ramele sau a înfășura furcheții cu cârpe pentru a nu face zgomot la ramare; măsură de precauție ce se lua noaptea pe timpul deplasării bărcilor la abordajul unei nave inamice ancorate).

Schimbări de sens se pot produce și la nivelul unui element constitutiv al unui termen compus. Astfel, în termenul **contraamiral**, elementul **contra-** și-a pierdut sensul de "împotriva", "opus", cu care apare în cuvintele **contraatac**, **contrarevoluție**, **contracandidat** etc. Termenul **contraamiral** denumește un grad militar din flotele multor țări corespunzător gradului de general-maior din trupele de uscat.

Pe lângă fenomenul de terminologizare (ca rezultat al unor transferuri semantice din sfera vocabularului comun în cea a limbajelor profesionale), are loc și fenomenul invers (antonim)- determinologizarea. Termenul, prin esența sa, este lipsit de expresivitate, de nuanțe conotative, dar, trecând în altă sferă semantică, el contribuie la dezvoltarea laturii expresive a vocabularului. Tendința vorbitorilor spre expresivitate în procesul comunicării este un imbold permanent pentru dezvoltarea unor sensuri lexicale noi. Nu de puține ori întâlnim expresii de tipul: **a fi într-o bujie**, **a avea ceva la bord**, **a debarca pe cineva**, **a ateriza undeva**, **a-și face plinul**, **a fi bine ancorat**, **a se menține pe linia de plutire** etc.

Asemenea expresii aparțin argourilor sau unităților frazeologice, fiind folosite în anumite situații, în contexte adecvate, imprimând o anumită coloratură stilistică în exprimare.

Pe baza materialului lexical studiat și a analizei acestuia din punct de vedere al structurii semantice se poate concluziona că între limba comună și limbajele speciale (terminologii) există legături indisolubile de complementaritate ce evidențiază atât aspecte comune, cât și unele particulare legate de specificul domeniului de activitate. După cum afirmă Paul Miclău: "... de multă vreme între limbajele speciale și limba comună este un nesfârșit du-te vino; rezultatul este cristalizarea unor omonimii sau a unor polisemii, în cadrul cărora se manifestă mai multe semnificații tehnice, pe lângă cea curentă". Autorul subliniază că "analiza semantică în cadrul limbajelor speciale va

lua în considerare fiecare manifestare tehnico-științifică a unui lexem, lăsând la o parte nivelul uzual, mai cu seamă cel figurat".¹⁰

Indiferent de factorii care determină modificarea structurii semantice a cuvintelor din limba comună, acest proces se poate realiza prin mecanismul transferului complexului sonor de la un denotat la altul, cu alte cuvinte, prin derivarea semantică. Sensul nou, cel terminologic al unor astfel de unități lexicale poate fi corect perceput de majoritatea vorbitorilor. Întrucât, în unele cazuri, imaginea originală a denotatului s-a șters în totalitate, sensul nou poate fi înțeles corect doar pe baza definițiilor date în lucrări lexicografice de specialitate.

Modificările din structura semantică a cuvintelor au consecințe atât în planul paradigmatic (având în vedere schimabrea sferei lor de întrebuițare), cât și în cel sintagmatic (ținând cont de noile posibilități asociative în contexte specifice subsistemului de referință).

BIBLIOGRAFIE

- Bejan, Anton, Bujeniță, Mihai, *Dicționar de marină*, Editura Militară, București, 1979.
Bucă, M., Evseev, I., *Probleme de semasiologie*, Editura "Facla", Timișoara, 1976.
Coteanu, Ion, Forăscu, N., Bidu-Vrânceanu, A., *Limba română contemporană. Vocabularul*, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.
Danilenko, V.P., *Russkaja terminologia. Opyt lingvističeskogo opisanija*, Moskva, 1977.
Dicționarul explicativ al limbii române, DEX, Editura Academiei R.S.România, 1975.
Dicționarul tehnic român- rus, Editura Tehnică, București, 1986.
Graur, Alexandru, *Studii de lingvistică generală. Varianta nouă*, București, 1960.
Semantică și semiotică, sub redacția acad. I.Coteanu și prof.dr. Lucia Wald, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981.
Slovar' inostrannyh slov, redaktor L.N. Komarova, Moskva, 1980.
Vodă, Ștefan, *Terminologia maritimă militară în limba rusă contemporană* (teză de doctorat), București, 1997.
Voенно- морскоj slovar', glavnyj redaktor V.N.Černavin, Moskva, 1990.

¹⁰ Paul Miclău, *op.cit.*, p.68-69.